
ORDMAGNETEN

Nitten tekster
om sprog og litteratur

til Jørn Lund
i anledning af 65-års-dagen

ORDMAGNETEN
NITTEN TEKSTER OM SPROG OG LITTERATUR

Ordmagneten

NITTEN TEKSTER OM
SPROG OG LITTERATUR

*til Jørn Lund
i anledning af 65-års-dagen*

GYLDENDAL

Ordmagneten. Nitten tekster om sprog og litteratur

Redaktion

Laurids Kristian Fahl, Jesper Gehlert Nielsen & Lars Trap-Jensen

under medvirken af

Thomas Hansen, René Herring,

Henrik Lorentzen og Nicholas Reinecke-Wilkendorff

Det Danske Sprog- og Litteraturselskab

© 2011 Gyldendal og forfatterne

Omslag: Ida Balslev-Olesen

Sats: Laurids Kristian Fahl

Tryk: Special-Trykkeriet Viborg a-s

Printed in Denmark 2011

ISBN 978-87-02-11119-4

www.gyldendal.dk

INDHOLD

Fortale 7

Benny Andersen
Ordmagnetten Jørn Lund 11

Henrik Andersson
Syndig eller fyndig? 13

Hans Boll-Johansen
Oversætternes Himalaya 31

Lars Brink
En *om*-tolkning 57

Torben Brostrøm
Marcel og pigerne 69

Torben Christiansen & Lars Trap-Jensen
Affaldet fra det rigtige sprog 81

Frans Gregersen
Sildig Opvaagnen, men til hvad? 103

Erik Hansen
Spændingsfelter 129

Bertel Haarder
Sprog er også indhold 137

Elisabeth Møller Jensen
En verden, der er som sunket i havet 143

Sabine Kirchmeier-Andersen
Sgriver sgu sårn de passer mar 159

Georg Metz
Det elektroniske domænetab 177

Finn Hauberg Mortensen
Manifest 191

Johannes Riis
Glæden ved at være tosproget 203

May Schack
Vejen til den sande sætning 215

Jens Smærup Sørensen
Om eufori og fortvivlelse 235

Niels Birger Wamberg
De tidligste års poesi 247

Vigdis Ystad
Om Henrik Wergeland og norsk scenespråk 259

Per Øhrgaard
Grimm og Grass 283

AFFALDET FRA DET RIGTIGE SPROG

Da skønlitteraturen blev beskidt (igen)

Torben Christiansen & Lars Trap-Jensen

I begrebet skønlitteratur ligger nedfældet en hel periodes opfattelse af litteraturens væsen og kulturelle rolle. Kunsten repræsenterer efter den opfattelse det ypperste og smukkeste den menneskelige ånd kan frembringe. Selve ordet *skønlitteratur* har vi via tysk overtaget fra den franske betegnelse *belles-lettres*, der etableredes i løbet af 1700-tallet, og som sammen med *les beaux-arts* med højdepunkt i 1800-tallet inkarnerede tidens opfattelse af *det skønne* som æstetisk ideal. I naturlig konsekvens heraf var idealet for litteraturen i perioden det ophøjede og smukke sprog. Sprog fra lavere stillejer – de jævne klassers hverdagsprog med hvad dertil hørte af eder, jargon og andre former for grimt og uhøvisk sprog – fandt sjældent vej til de romantiske digteres litterære frembringelser. Derimod var det ikke usædvanligt hvis man går længere tilbage i litteraturhistorien; tænk bare på Shakespeares bramfri og undertiden platte replikker eller Boccaccios sjofle Dekameron-fortællinger. Heller ikke antikkens forfattere følte sig for fine til at fyre en saftig bemærkning af, hvad man kan overbevise sig om ved læsning af fx Aristofanes' og Plautus' komedier eller Petronius' *Satyricon*. Selvom betegnelsen skønlitteratur er blevet stående, kom begrebsindholdet, det æstetiske ideal, kraftigt

under pres i slutningen af 1800-tallet, først med det moderne gennembrud og fra begyndelsen af 1900-tallet med det folkelige gennembrud og avantgardismens opståen.

Når man slår op i den første danske slangordbog, der udkom i 1866, forbløffes man over hvilke ord der dengang tilhørte et lavt stilleje, fx *kluntet*, *Kneb* ('list'), *Krakiler*, *være i Kridthuset*, *med Kyshaand*. Ordbogen hed *Bidrag til en Ordbog over Gadesproget og saakaldt Daglig Tale* og var skrevet af orientalsisten professor Viggo Fausbøll (1821-1908), men udgivet under pseudonymet V. Kristiansen. Hans formål var dobbelt: dels rent sprogligt, at registrere det lavere sprog og dagligsproget, dels at advare mod dette sprog, der truer med »at trænge ind i familierne«. Han anså dog bekæmpelsen af det lavere sprog for næsten umulig i betragtning af »nutidens stærkere frihedsliv« og »den folkelige retning, som samfundet mere og mere har taget« efter 1848. Gadesproget ønsker han at overlade til »gadedrenge og de Grundtvigianere, i hvis smag det falder« (s. V). Enkelte omtålelige ord som *ffert* og *pis* er for en sikkerheds skyld sat med græske bogstaver så de kun kan læses af de lærde, og han har helt udeladt skældsord og »alt hvad der hører ind under det liderliges område« (s. VI). I bogens 2. udgave fra 1908 er de græske bogstaver ændret til latinske. Ordbogens indhold præciseres til »Sproget, saaledes som det i Reglen tales i Befolkningens lavere Lag«, og forfatteren ser mere positivt på »Talesproget som et Udtryk for Folkets mange Ejendommeligheder« (fra indledningen).

I dette bidrag skal vi følge dagligsprogets generobring af litteraturen gennem punktnedslag i tre bøger der udkom med omtrent 50 års mellemrum: Carl Hansen Fahlbergs *Spild. Silhouetter fra Forbryderverdenen*, 1905, Klaus Rif-

bjergs debutroman *Den kroniske uskyld*, 1958, og et bud på en generationsroman fra det nye årtusind, Jeff Matthews' *Halality*, 2001. I de tre bøger bruger forfatterne på hver deres måde sproget til at give stemmer til personer og miljøer som ikke før var kommet til orde på deres egne præmisser. Vi ser nærmere på hvordan dagligsproget bruges, og på hvordan bøgerne og især sproget blev modtaget og kommenteret af samtiden.

Carl Hansen Fahlberg: *Spild*

Carl Hansen Fahlberg (1870-1939, navnet Fahlberg antaget i 1934) hører ikke til de kanoniserede danske forfattere. Han blev født i fattige kår, uddannet som gørtler og arbejdede senere som opdagelsesbetjent i politiet, hvor han bl.a. er kendt for at introducere fingeraftrykssystemet i Danmark. Efter en fængsling for homoseksualitet i 1906 udvandrede han til USA og ernærede sig i en årrække som frugtfarmer før han i 1934 vendte tilbage til Danmark. Han tog sit eget liv i 1939.

I 1905 udkom hans roman *Spild. Silhouetter fra Forbryderverdenen*, genoptrykt i 2002. Den skildrer de barske og udsigtsløse livsbetingelser i københavnske fattigkvarterer der nærmest tvinger børn og unge ind i kriminalitet, og de elendige forhold på opdragelsesanstalter og i fængsler. Fahlberg kalder selv sin bog den første sociale roman i Danmark (Elfelt 1944: 62). Det er nok lidt af en tilsnigelse, men det kan ikke nægtes – som *Adresse-Avisen* skrev – at forfatteren har »et Førstehaands-Kendskab til sit Stof« og »elsker det besynderlige Sprog, der er som et Affald fra det rigtige Sprog« (22. september 1905). *Politiken* bemærker, at forfat-

teren »er inde i det Sprog, der tales, han har i sin Stilling kunnet iagttage dem [hovedpersonerne] i Forhøret foran Skranken og paa Vejen til Fængslet« (14. september 1905). Herman Bang, der anmeldte bogen i avisen *København*, anerkendte bogen for dens realistiske og gribende skildringer, og han spørger om bogen »har givet os en ny Digter eller blot saa meget som en ny Fortæller«. »Maaske er Carl Hansens Skildring ikke fri for en vis Ensidighed, Lyset over hans Mennesker kunde muligvis være kastet mangfoldigere« (2. oktober 1905). I *Dansk litteraturhistorie* ses romanen som en af tidens realistiske proletarskildringer, og den bedømmes som »præget af åbenbart realistiske detaljer og en mundret brug af proletarisk københavnerjargon« (bd. 7: 161-162). Ebbe Mørk skriver om Fahlberg at »Han bruger talesproget med en respekt og finfølelse, der ligger langt fra den karikerende Karl Larsen« (politiken.dk 16. marts 2002), formentlig med reference til Karl Larsens *Udenfor Rangklasserne* med tekster fra 1889-1898.

I *Spild* følger vi de to drenge Harald og Anton, som skæbner fører sammen på trods af deres forskellige sind. Harald er den følsomme og ansvarsfulde, men også svagelige dreng der tidligt bliver alene da moderen dør af tuberkulose, mens Anton er en rå og skrupelløs gadedreng, den naturlige anfører for en bande drenge der må klare sig gennem den barske hverdag på tilværelsens bund ved hjælp af vold, tyverier og anden kriminalitet. Historiens ulykkelige udgang er givet på forhånd; den sociale arv står ikke til at bryde. Bogens titel hentyder netop til de skæbner som går til grunde uden at det er hverken selvforskyldt eller nødvendigt. Hvad der gør bogen læseværdig også for et nutidigt publikum, er at forfatteren behændigt undgår at falde i de værste social-

deterministiske fælder, men skildrer sine personer med en indlevelse og loyalitet der gør at de på én gang fremstår som individer og troværdige repræsentanter for miljøet.

En forudsætning for at gøre noget ved sociale problemer er at erkende at de findes, og Fahlbergs ambition har utvivlsomt netop været at beskrive sine personer og deres sprog så samtiden kunne se dem som de mennesker de var. Bogens litterære kvaliteter i øvrigt vil vi overlade til andre at behandle; i denne sammenhæng er vi interesseret i at se på hvordan 'affaldet fra det rigtige sprog' udfoldes og bruges.

Et par smagsprøver fra *Spild* slår tonen an, flere af dem med et stænk af humor (betydningen er angivet i parentes):

I Krogen forsamledes nabolagets halvvoxne eksisterer. Her passiarede de om dagens nyt, lagde planer og skændtes med prangerstærk overgangsrøst og vidunderlige slangord. Det var altid de samme emner, der drøftedes, *den* var sat fast og *den* var kommen på fri fod. (s. 8)

Kæft si'er jeg, jeg sa' kæft. Hvis I gør nar ad mig, gør I satten tude mig nar ad den rette. Op med fløsen ['mundeden'], drabant ['krabat, starut']! Hit med skråen. Aha! han har gemt den i sin hule tand, hundetamp! (svada fra Ky'tæskeren, hjælpelærer på opdragelsesanstalten Zionshuset, affyret ved sengetid på sovesalen, s. 82)

La' gå med det kammasjuk, si'r jeg, men først skal vi edder og klippe mig ha' en kop spøl ['spiritus'], og den gi'r jeg. Vi hen i en snask. Der sad vi så resten af da'en og kævede den, og smækbedøvet ble' man jo. (s. 184)

så lavbenet, at man bliver våd i rumpen, når man skræver over en spytklat. (s. 43)

La' dem slide, som a' der ikke er skaft ['skabt'] til andet [...]. (s. 123)

nu løb hun allerede omkring med en stortromme ['var gravid'] [...]. (s. 146)

Eksemplerne rummer de vigtigste typer af virkemidler som forfatteren benytter sig af: navnestof, slang og andre uformelle udtryk samt talesprogsnære skrivemåder.

Det er velkendt at sociale grupper udvikler deres egne særsproglige identitetsmarkører som kan tjene til at styrke medlemmernes følelse af tilhørsforhold indadtil og lægge afstand til andre grupper udadtil. Tilnavne og kælenavne for personer i gruppen er en udbredt identitetsmarkør, og i *Spild* møder vi dem overalt: Vi er i selskab med Volle, Ole Lukøje og Pungdyret, med Snottegøjen (eller bare Gøjen), Greven og Polkajens. Der er Karbonaden (Naden blandt de særlig indviede), Luntehans, Brøleaben, Svenske Karl, Peter Langelænder, Snapse-Nielsen og Skuffen. Ikke alle navne er lige flatterende, og det er heller ikke afgørende: Det er det at have et kaldenavn der betyder noget, for navnet er adgangskortet til gruppen. Den der har et kaldenavn, er en del af slænget – eller af slængets fjender. Dem og os.

Slangs natur er beslægtet med kaldenavne. Ligesom disse fungerer de grove, platte og humoristiske udtryk som sproglige rygmærker der er med til at bestyrke gruppen i dens værdier og selvopfattelse og sætte den i modsætning til andre grupper. Det er derfor ingen tilfældighed at de største

forbrugere af slang findes blandt yngre mænd i de større byer. Når man bruger slang og andre ord med lav stilværdi, gør man sig umage for ikke blot at udtrykke et betydningsindhold, men også for at gøre det på en særlig måde; slang har udpræget sprogets udtryksmæssige side i centrum, den ekspressive funktion. Et slangord bruges normalt i stedet for et mere neutralt ord (fx *stiv* i stedet for *beruset*), ordene har samme indhold, dvs. de er synonyme, men de har forskellige medbetydninger i form af associationer og stillag. Derimod er eder som »Av for satan!« i så høj grad udtryk for den talendes uensurerede umiddelbare følelse at deres ekspressivitet ligger milevidt fra et velovervejede fladt, beskrivende udsagn som »Det gjorde sandelig ondt«. Slang pepper sproget op og får tilhøreren til at spidse ører. Med slang kan man udtrykke sig humoristisk, afslappet eller stærkt, man kan fornøje, overraske eller forarge sin tilhører. Slangord fremhæver sig selv som blå kornblomster, røde valmuer, hvide margueritter og violette tidsler i en kornmark.

Mange slangudtryk rummer i sig noget på én gang rebelsk og konservativt. Rebelsk fordi de typisk vil forarge og sætte sig op imod den etablerede, pæne og socialt accepterede sprogbrug. Derfor finder man et stort inventar af slangudtryk inden for tabubelagte områder: sex, kropsfunktioner, religion, sygdom og død. Konservativt fordi man ved at bruge slang er med til at cementere de ofte stereotype forestillinger som udtrykkene er bærere af. Det gælder mest oplagt betegnelser for etniske og sociale grupper eller for de to køn og forholdet imellem dem.

Det er derfor ikke overraskende at bogens persongalleri af udskud og småkriminelle tilhører kernen af flittige slang-

brugere, og Fahlberg har fint forstået at sanse og videregive et troværdigt udpluk af tidens populære udtryk. *Spild* indeholder en overflod af uformelle ord og udtryk fra mange af livets sfærer: *smøre haser* ('stikke af'), *kradse af*, *bøje knæ* ('bede, knæle'), *danse på roser*, *gå hul på gøjen* ('sladre'), *fattige syle* ('penge'), *slå plader* ('lyve'), *få revet mulen* ('få tæv'), *snyde så en sten må græde*, *ingen fnug* ('ingen penge'), *tika'le* ('tikronesedler'), *slaveka'le*, *skyldte kapitaler*, *skrutten*, *jænerstøj* ('fattighustøj'), *undermunderinger* ('undertøj'), *rumlevælling* ('sammenkogt ret af ugens levninger'), *gøre beskidt* ('gøre gravid'), *dum i nakken*, *dejse indenfor* ('besøge'), *hallelujakælling* ('kvinde fra Frelsens Hær'), *brasen/Brasenberg* ('fængsel'), *gammel sivdame* ('prostituere'), *gammel skurevisk* ('kvinde').

Vi kan ikke gå i detaljer med det hele, men blot se nærmere på et enkelt område. Alkohol og drikkeri indtager – og det er ikke usædvanligt i slang – en fremtrædende plads i disse forbryderspirers univers. Her er nogle gloser fra de herrers ordforråd, der bruges eller i det mindste forstås den dag i dag: *brandert*, *drukken*, *få en streg på*, *have en lille streg på*, *kelner*, *knejspe*, *kæve*, *kæve den*, *slavecognac*, *slå sig på flasken*, *spirikum*, *svalebajer*. Andre ord er derimod gået af brug: *drukken galej* ('fulderik'), *fuselholdige tællesvende* ('drukne driverter'), *i høj brandstorm* ('meget beruset'), *kævesovs* ('spiritus'), *ramme pæle ned* ('drikke pægle'), *slavesprøjt* ('dårlig spiritus'), *smækbedøvet* og *smækdrukken* ('meget beruset'), *sopken* ('slurk brændevin'), *sprutmalene* ('fordrukken kvinde'), *spøl* ('stærk spiritus').

Når man nævner slang, følger næsten altid den reaktion at 'slang forældes meget hurtigt'. Det er derfor interessant at en del af de uformelle ord og udtryk i *Spild* har overlevet

og bruges den dag i dag uden at virke forældede. Om man så vil kalde dem slang, er naturligvis en definitionssag. Hvis slang defineres som ny, kreativ og overraskende sprogbrug, forældes den jo også pr. definition, og der kan derfor være god grund til at bruge den mere usexede betegnelse 'ufornet sprogbrug' om et bredere stillag. Derved har man ikke blot øje for slangens voldsomme brænding, men også for sprogets lange bølger, der løber som en understrøm og stadig tager land.

Den norske slangforsker Ingrid Kristine Hasund skriver om temaet 'forældelse' af slang:

Det at mange gamle slangord stadig henger med i ungdomsspråket, er faktisk det som står igjen som den største oppdagelsen for meg, etter å ha arbeidet i nærmere ti år med slang [...]. (Hasund 2006: 4)

Det er den samme erfaring man står tilbage med efter læsningen af *Spild*. Og når vi tænker efter, ved vi det egentlig godt. For hvor går de smarte og rebelske ord hen når de har mistet deres evne til at forarge eller fremkalde latter? Mange går naturligvis i glemmebogen og får kun plads i erindringer hos dem der er vokset op med dem, i samme afdeling som rejsegrammofonen, kållugten i opgangen og søndagsturene i den lyseblå Ford Anglia. I dag vil ingen ved sine fulde fem og i ramme alvor finde på at sige *bred ymer*, *laber larve* eller *den er i vinkel*. De bliver højst taget frem og støvet af ved særlige lejligheder, nu til dags typisk af stand-up'ere der prøver at ramme morfarjargonen med et *åltrejt*, *gæmle jas* eller *ja, den er mægtig*. Andre udtryk klarer sig bedre fordi de formår at skifte stil i stedet for at være ung med de

unge. Også i ordenes verden er omstillingsparathed et krav hvis man skal klare sig. Blandt overleverne finder vi både de udtryk der slides ned til klichéer (*slå en streg, stille træskoene, male byen rød*), og dem der integrerer sig fuldstændig og ender med helt eller delvis at miste deres status som lavsprog og derved overgår til det almindelige ordforråd på lige fod med sprogets øvrige ord. I dag bruger vi *knallert* og *tjans* som neutrale ord uden at tænke på at de engang gjorde deres entré i sproget som slang. Men udtryk som *stille træskoene* har stadig en lavere stilværdi end det neutrale *dø* og det mere højtidelige *gå bort*. Ved at vælge mellem de mulige udtryk for det samme indhold farver man sit sprog, og udtrykkene er sandelig ikke lige gangbare i enhver situation.

Et problem ved de ord og udtryk som moderne læsere ikke kender, er at man ikke er i stand til at bedømme deres konnotationer og derfor vanskeligt kan vide om de blev brugt som neutrale betegnelser eller tværtimod har lydt friske og smarte for samtidens læsere. Det er faren ved tidsbunden litteratur: Nuancer går tabt når sproget forældes.

Klaus Rifbjerg: *Den kroniske uskyld*

I 1955, tre år før udgivelsen af *Den kroniske uskyld*, skriver Klaus Rifbjerg i sin dagbog (her citeret fra Jørgensen & Olesen 1974: *Omkring Den kroniske uskyld*):

Der er en fornemmelse i mig af, at jeg bærer på meget stof karakteristisk for min generation, på noget tidstypisk, noget moderne [...] Ingen beskriver tidens jargon og tale eller skriver i den, det er ligesom om man fornægter nutiden ... (s. 29)

Romanen er en sand skatkiste af slang, kreativitet og sprogligt humør, og ingen beskriver det bedre end Ribbjerg selv. Da han fik Modersmål-Prisen over 40 år senere, sagde han i sin takketale:

bogens slang er bevidst forsynet med turbo og stiliseret, men der er ingen tvivl om, at vi talte sådan, for i puberteten er den sproglige opfindsomhed stor og brugen af slang og kraftudtryk et bevidst-ubevidst forsøg på at lægge afstand til voksensprogets »finhed« og til dannelsen i det hele taget, fordi den opfattes som kunstig, skabagtig eller undertrykkende. Enhver generation har sit sprog, og der skal næppe mere end ti år til, før det virker forældet. Jeg gad høre nogen i dag bruge udtryk som »fjong« eller »fister« eller »høbsbøbberjøbs« (som tegneseriehelten svajer-Karl sagde i fyrrerne) – folk ville trække overbærende på smilebåndet eller give én fuck-fingeren, ja hvad er egentlig en »svajer« ville mange sikkert spørge [...]. (*Sprog & Samfund* nr. 4, 2001, s. 6)

Det karakteristiske for romanens slangord og -udtryk er at de tenderer mod absolutter, polarisering og intensitet, og sproget har en tydeligt ekspressiv effekt. Måske en afspejling af pubertetens tendens til følelsesmæssige udsving og afsøgning af ekstremer i politik, mode og tøjstil.

Absolutter findes i udtryk for 'ingen' (*ikke en kat*), 'intet' (*ikke et hak, ikke et klap, ikke et slag, ikke et suk*) og 'ingen penge' (*ikke en klink*). Fx:

»Vi repeterer tysk,« sagde jeg [...] »Føj for pokker,« sagde den gamle. »Det har jeg sgu aldrig kunnet et slav af.

Det eneste jeg kan på tysk er »Pilsener Urquell«, men det kan man også komme langt med [...]« (s. 154-155)

Polarisering gælder fx bevægelse, der enten er meget langsom (*traske, vade*) eller meget hurtig og voldsom (*give den gas, brase ind i, ryge, stæse*). Fx:

Vi løb så stærkt, at jeg havde på fornemmelsen, at jeg efterlod mit legeme et par skridt bagude [...] Tore var foran mig, og nu vendte han, og vi stæsedede tilbage til håndklæderne, der lå ved begyndelsen af badebroen. (s. 125)

Intensiteten viser sig i at man fx ikke nøjes med at ryge, spise og drikke. Nej, man *pulser, sluger* og *kvæler* eller *tyller*. Der bruges forstærkende adverbier som *møjhamrende*, og forledet *kæmpe-* bruges om noget meget stort (*kæmpebrandert*). Overdrivelser formuleres også på anden vis:

Fordi han [Tore] var så møjhamrende skæg og ragede langt pokker i vold ind i himlen, så man følte sig som en gammel idiot ved siden af ham [...]. (s. 7)

Gud fri mig vel, han kunne springe ud ad vinduet fra hundrede etage i en kæmpebrandert og lande på hovedet og ligeså stille gå ind i huset og spæne op på femte sal [...]. (s. 47-48)

Rifbjerg nøjes ikke med at bruge af tidens mainstream-sprog. Han fisker ord frem fra dialekter (fx *sjuppe*), han giver ord nye betydninger (fx *globisse* i udtrykket *lukke globis-*

serne), eller han opfinder dem simpelthen (fx *pymsemand*), og så har han en svaghed for lydmalende ord (fx *bløbbe*). Andre eksempler er: *bøve op og ned*, *fanden tulle mig*, *H6* ('homoseksuel'), *josse* (vb.), *klapost*, *knaldre* (om fugl), *skideplakat*, *snosksove*, *stylpre*.

Nogle anmeldere fandt bogens slang eller jargon frastødende eller trættende (her citeret fra *Omkring Den kroniske uskyld*): »Det eneste, der kalder på opmærksomheden, er en bunke sprogløster fra [slangordbogsforfatter] Boms arsenaler« (Hans Brix, s. 41). »Det er først og fremmest en drengejargon, fuld af afmægtighedens kraftudtryk og overdrevne vendinger« (Emil Frederiksen, s. 43). »Skoledrenge-sproget er lovlig forceret« (Tom Kristensen, s. 46). »Vi ved godt, at det lave og det grove [i jargonen] skal dække over det høje og det fine hos de blufærdige unge. Men skønt meningen kan være baade god og rigtig, virker dette verbale friløb dels kunstigt konstrueret, dels trættende« (Henrik Neiiendam, s. 71).

Andre anmeldere gouterede derimod bogens sproglige fornyelse:

Men her er denne sandhed [at unge mennesker er ensomme og fortvivlede, følsomme, sårbare og anderledes] udtrykt i et helt nyt idiom. Det er et hidsigt sprog med et læs af aandssvage stoddere, med uafledelig overdrivelse, med røvhuller og grøddrenge, saa det kan skræmme læsekredsens bedste damer langt bort [...]. (Jens Kruuse, s. 65)

En 15-årig Arne Herløv Petersen skriver i et gymnasieblad:

Der er altså igen en forfatter, der med djævlens vold og magt vil skrive, som om han var 15 år yngre end han er. Men irritationen holder ikke længe. Man overgiver sig [...]. (s. 97)

– Ja, vist overgiver man sig!

Bogens skildring af mellemskolen/gymnasiet (*anstalten*) minder om en zoologisk have. Læreren *bræger*, og eleverne *maser*, *moser* og *møffer* når de bevæger sig, og de karakteriseres som *klokkefår*, *mider* og *padder*. En analyse vil vise, at karakteristikken af aktørerne – surprise! – afspejler fortællerens holdninger. Der er en vrængende tone, som når eleverne *laver hoveder* under rektors velkomsttale i mellemskolen – og måske er det denne tone, der faldt nogle anmeldere for brystet.

Jeff Matthews: *Halality*

Modsat den tid Fahlberg og Rifbjerg skrev i, er det i vores egen postmoderne, fragmenterede tid sværere at få øje på én dominerende offentlighed man som ung forfatter kan sætte sig op imod og forarge rent sprogligt. Ikke desto mindre er det hvad Jeff Matthews har sat sig for, og grebet lykkes forbavsende godt. Teknikken kan minde om Fahlbergs og Rifbjergs: Sproget er et vigtigt omdrejningspunkt, og forfatteren har et godt øre for sproget hos de grupper der står i centrum for romanen, storbyens unge omkring årtusindskiftet, og ikke mindst de forskellige etniske grupperinger af andengenerationsindvandrere og deres varianter af perkerdansk.

Men i modsætning til Fahlberg og Rifbjerg er Matthews

næppe direkte motiveret af at fremstille disse gruppers situation og deres problemer. Han opstiller sig ikke som protagonist eller talerør for nogen. Ikke desto mindre inviteres læseren ind i et univers præget af en sproglig polyfoni der rækker ud over hvad de fleste danskere udsættes for i deres hverdag, og i den forstand har den naturligvis en dagsordensættende funktion.

Vi kan igen tage udgangspunkt i nogle smagsprøver fra det sproglige repertoire:

»Jeg ska' be om tre Frankenweenies! *Uden is!*« »And *this little piggy got none!*« »Og jeg har bare *nada* penge i øjeblikket! *Nada*« »Skalik hadether stærke lort!« »Ja, kom nu! *Stor* eller *lille?*« »« »Take it easy!« »Flot!« »« »And *this little piggy went Wee! Wee! Wee!* All the way home« *yeah hun griner sødt www punktum lækker lækker punktum dk.* (s. 10)

»Nå, det ...« »Så hva' ska' vi lave ... hva' har du lyst til?« »To tell you the truth så er jeg lige vågnet ... tømmermænd ... tænke på mad ... nej, vel?« »Nej, men det er først senere ...« (s. 118-119)

»Hil kas? Ikke gue, chef? Panser ser hil kas hirfra, jeg får kemper byde! Du kan få puser. Tre med ti, chef!« –
»Drop nu det dér bullshit. Jeg vil gerne købe en hel kasse, jeg har en taxa udenfor. Den kommer direkte derind, der er ingen som ser den, okay?« *liar* –

»Eh, okay, chef. Men du har ikka kybt hir hvis no sp...« –

»Nej nej. Hvor meget? Ja og nu ska' du ik' si' e fem hund-

rede!« –

»Hil kasser FF, chef? Den skal bliver drehunerhal-fems ...« (s. 154)

I det sidste eksempel er det indehaveren af en indvandrer-kiosk (eller *kjoesk* som han selv kalder den) der bliver stillet skarpt på. Nogle vil måske mene at gengivelsen nærmer sig karikatur, men mange af trækkene er ikke desto mindre autentiske nok, både når det gælder udtale og grammatik. Den komiske effekt beror derfor lige så meget på den omstændighed at sociolekten, som jo ellers i udpræget grad hører hjemme i talesproget, her bliver skriftfældet så læseren får en ny oplevelse af den.

I det hele taget er forfatteren optaget af at nedbryde grænsen mellem tale og skrift, og de andre eksempler viser at det ikke kun gælder gengivelse af sociolekten. I den sproglige palet indgår også talesprogsnære hybridgenrer som tegneserier, chat (piktogrammerne i det første citat), mobiltelefoni (beskeder fra telefonsvareren bruges til at adskille kapitler med) og internetadresser. Hovedpersonen Phoenisis kommenterer jævnlig begivenheder i form af internetadresser: *www punktum get your own girlfriend loser punktum dk* (s. 8), *www punktum wolla billa punktum com* (s. 13), *www punktum spermafluß punktum dk* (s. 47) osv., og han kodeskifter hyppigt mellem dansk og engelsk (hovedpersonen er – ligesom forfatteren – halvt australier, halvt dansker), og replikskifterne er mere autentiske end normalt i fiktionslitteratur: Vi får masser af fejl, pauser, afbrydelser og selvrettelser, og sammen med en rundhåndet brug af ordsammentrækninger (*Lanuværviharjoikgjortdigen-skidvierbarepåvejhj...*, *Hvofspillerdusmart? Imåsgudagøre-*

nogetdeerheltvilde) understøtter sproget den hårdtpumpe-de technorytme der går gennem hele bogen som et ekko af storbyens puls. Det forstærkes af en konsekvent insisteren på udeladt inkvit så læseren ikke altid kan vide hvem der taler. Og der bliver talt meget. Faktisk indeholder teksten kun replikker og hovedpersonens indre monolog, sidstnævnte markeret typografisk ved at stå i kursiv. Al beskrivelse er derimod skåret væk bortset fra nogle enkelte regibemærkninger der tjener som orienteringspunkter for læseren, men er camoufleret som indre monolog (*sygeplejerske går forbi; hun er på badeværelset; pakker kyllingen ud*).

På trods af vanskelige odds fungerer det fortælleteknisk. Man kan som læser godt følge med i begivenhederne og holde styr på de forskellige personer der medvirker. Resultatet er en – bevidst – impressionistisk flimrende blanding af replikker og tanker, af ydre og indre, af fantasi og virkelighed der flyder ind i hinanden, akkurat som det er tilfældet for bogens personer og det univers de befolker. De konkrete københavnske lokaliteter veksler med navne der er hentet fra bøger, computerspil, science fiction og musik (Gotham Torv, Mordor station osv.), ligesom bogen er spækket med referencer til film og filmstjerner. Det er nok også på den baggrund man skal forstå personernes navne, idet disse egentlig er navne på (konkrete) stjerner: *Antares, Procyon, Canis, Tauri* osv. I denne blanding af fantasi og noget der ligner virkeligheden, befinder hovedpersonen Phoenisis sig, men han går zombieagtigt gennem det hele uden rigtig at forholde sig til hvad der sker, uden ansvarsfølelse, handlekraft eller egentlig samvittighed. Ligesom på filmlærredet eller på computerskærmen passerer det hele bare forbi. Sådan som hverdagen former sig i storbyen anno 2001.

Som man kan fornemme, er det ikke social indignation på de skildrede personers vegne der er forfatterens ærinde – som vi så det i *Spild* – derimod er det sproglige eksperiment i sig selv vigtigt og på mange måder også vellykket. På den ene side er stilen fornyende ved i dén grad at bringe hverdagssproget ind i litteraturen – fra gaden på Nørrebro, fra computer, film, telefon – på den anden side står den samtidig i gæld til traditionen ved at anvende sproglige teknikker der er kendt fra impressionisme og stream of consciousness.

Hverdagen i litteraturen

De tre værker har i øvrigt ikke alverden til fælles – fx kunstnerisk og tematisk – netop derfor skal vores bidrag forstås som punktnedslag med 50 års mellemrum. Det værkerne først og fremmest har til fælles, er forfatternes gode sprogøre og deres evne til at gengive sprogligt karakteristiske træk hos bestemte grupper i samtiden, træk som hidtil havde været bandlyst af den gode smag og derfor har virket grænseoverskridende, måske ligefrem provokerende på en del af det kulturelle establishment. For Carl Hansen Fahlberg var det en hel samfundsklasse der sprogligt såvel som politisk skulle sættes på landkortet. Rifbjergs roman formåede at skabe en klangbund for den generation der nogle år senere indledte ungdomsoprøret, og kom derved for mange til at stå som ungdomsromanen par excellence, også for senere generationer. Jeff Matthews vil sikkert frabede sig rollen som talerør for nogen, og skal han endelig sættes åndeligt i bås, kommer påvirkningen nok i højere grad fra Bret Easton Ellis og den sproglige inspiration fra *rhyiming*

slang og *rap* af den slags som kendetegner storbyens unge i fx London og New York.

Man kan til sidst spørge sig selv om det mon har haft nogen betydning for litteraturen at dagligsproget har holdt sit indtog og er blevet stuerent, sådan litterært set. Nej, ikke nødvendigvis – og dog. Noget af det der slår én når man læser *Spild* og til dels også *Den kroniske uskyld*, er at det uformelle hverdagsprog forældes hurtigere end det øvrige sprog. Som vi så tidligere, har især slang en kort levetid – medmindre det formår at skifte stil og blive en del af almensproget. Sker det ikke, forældes det, og udtrykkene afløses snart af nye, og på den måde får hver generation en række udtryk som ikke umiddelbart kan overdrages til den næste. En 65-årig bliver ikke taget alvorligt hvis han siger *herregrineren*, *me gasvedigt* og *topnice*, for den sprogbrug tilhører en yngre generation.

Derfor vil litteratur der indeholder mange af den slags ord og udtryk fra hverdagen, nok være sværere at læse for kommende generationer, alene af den grund at de sproglige forudsætninger ikke er fuldt til stede. Omvendt har litteratur skrevet i et enkelt sprog med brug af de mest almindelige ord bedre chance for at blive forstået af eftertiden. Det gælder i øvrigt ikke kun ordvalg og sproglige formuleringer. Også et litterært tema som er mindre bundet til et bestemt sted eller tidspunkt, har bedre forudsætning for at vinde genklang hos publikum på tværs af tid og rum. Derimod har det ikke noget med litterær kvalitet at gøre. Ud fra den tankegang er det forståeligt at fx Karen Blixen er blevet en del af verdenslitteraturen, mens St. St. Blicher næppe læses uden for Danmark i nævneværdigt omfang. Blichers litteratur er i langt højere grad stedbunden end Blixens. Men

det gør ikke Blichers værker ringere i kunstnerisk forstand.

På samme måde gælder det at litteratur der præges af dagligsprog og slang, er mere tidsbunden. Det gør den ikke hverken bedre eller dårligere som litteratur betragtet. Men alt andet lige, som økonomerne siger, gør det den vanskeligere at læse for eftertiden. Heldigvis er alt andet ikke altid lige. Shakespeare og Boccaccio har jo fx klaret sig ganske godt.

Anvendte udgaver

- Fahlberg, Carl Hansen: *Spild. Silhuetter fra forbryderverdenen*.
Efterskrift af Anne Knudsen. København, Gyldendal, 2002
(1. udg. 1905)
- Matthews, Jeff: *Halality*. København, Rosinante, 2001
- Rifbjerg, Klaus: *Den kroniske uskyld*. Gyldendals Tranebøger. 17.
oplag. København, Gyldendal, 1975 (1. udg. 1958)

Litteratur

- Agger, Gunhild m.fl.: *Dansk litteraturhistorie 7: Demokrati og kulturkamp 1901-45*. København, Gyldendal, 1984
- Elfelt, Kjeld: *Skribenter i Skriftestolen*. Privattryk, 1944
- Hasund, Ingrid Kristine: *Slang*. Oslo, Kunnskapsforlaget, 2006
- Jørgensen, John Christian & Erik Olesen: *Omkring Den kroniske uskyld*. København, Hans Reitzels Forlag, 1974
- Kristiansen, V.: *Bidrag til en Ordbog over Gadesproget og saakaldt Daglig Tale*. København, H. Hagerups Forlag, 1866
- Kristiansen, V.: *Ordbog over Gadesproget og saakaldt Daglig Tale*.
Anden meget forøgede Udgave. København, H. Hagerups
Forlag, 1908